

غنیمی هلال، محمد. *الادب المقارن*. طبع ۵. بیروت: دارالعودة، ۱۹۹۹. ۶۷۸ صفحه.
غنیمی هلال، محمد. *ادبیات تطبیقی*. ترجمه مرتضی آیت‌الله زاده شیرازی. تهران:
انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۳. ۶۸۹ صفحه.

زندگی غنیمی هلال

محمد غنیمی هلال در سال ۱۹۱۶ در مصر به دنیا آمد. تحصیلات اولیه را در زادگاهش و سپس در قاهره به پایان رساند. در اواخر سال ۱۹۴۵ برای فراگیری ادبیات تطبیقی در زمره اولین گروه اعزامی دانشجویی عازم فرانسه شد. پس از هفت سال تحصیل در محضر استادان بزرگ ادبیات تطبیقی فرانسه همچون وان تیگم، ژان ماری کاره و گی یار در سال ۱۹۵۲ با اخذ مدرک دکتری این رشته به مصر بازگشت. او در فرانسه با زبان‌های فرانسه، انگلیسی، اسپانیایی و فارسی آشنا شد. (عوض ۲۵۱ و ۲۵۲). پس از بازگشت به مصر در دانشکده‌های دارالعلوم و زبان عربی دانشگاه قاهره و دانشکده ادبیات دانشگاه عین شمس و دانشگاه امریکایی به تدریس ادبیات تطبیقی و نقد ادبی پرداخت. در کنار تدریس، سخنرانی‌هایی نیز در این زمینه ایراد می‌کرد که مجموعه آنها را در سال ۱۹۵۳ در کتابی به نام *الادب المقارن* به چاپ رساند و با انتشار آن بنیان‌گذار ادبیات تطبیقی عربی شناخته شد. این کتاب اولین کتاب اصولی و روشمند درباره ادبیات تطبیقی بود که براساس اصول مکتب فرانسوی به زبان عربی تألیف شده بود. هدف از نگارش این کتاب شناساندن ادبیات تطبیقی و تأثیر آن در پیشرفت فرهنگی جامعه بود. «او در تألیف کتابش از استادان فرانسوی در این رشته مثل وان تیگم و گی یار تأثیر پذیرفته» (حسان ۱۱) و «آن را با تکیه بر رساله دکتری خود - تأثیر نشر عربی بر نشر فارسی در قرون پنجم و ششم هجری (یازدهم و دوازدهم میلادی) - تألیف نموده است» (ساجدی ۱۴). علاوه بر این کتاب، آثار متعددی دیگری نیز در زمینه ادبیات تطبیقی و نقد ادبی نگاشت و در مدت کوتاه حیات خود خدمات شایانی به ادبیات تطبیقی عربی نمود. محمد غنیمی هلال در سال ۱۹۶۸ درگذشت.

الادب المقارن و مباحث آن

کتاب *الادب المقارن* پس از سال ۱۹۵۳ دو بار تجدید چاپ شد. چاپ دوم در سال ۱۹۶۱ و چاپ سوم در سال ۱۹۶۵ منتشر شد و هر بار اصلاحاتی در مباحث و محتوای آن صورت گرفت. کتابی که اکنون در دست ماست آخرین چاپ ویراسته آن است. کتاب شامل دو بخش کلی است: بخش نظری و تاریخیچه پیدایش ادبیات تطبیقی و بخش پژوهش‌های کاربردی. هر بخش شامل چند فصل است.

مؤلف در مقدمه به تعریف ادبیات تطبیقی پرداخته و مفهوم کلی آن را براساس مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی مشخص، و سپس آن دسته از پژوهش‌هایی را که در این عرصه نمی‌گنجد تعیین کرده است. علاوه بر آن، کتاب‌هایی را که تا آن تاریخ با نام *الادب المقارن* تألیف شده بوده است خارج از حیطه این علم برمی‌شمرد و می‌گوید:

تا کنون در بررسی‌هایی که به قلم محققان ما در تعیین و بیان مفهوم ادبیات تطبیقی صورت گرفته اشتباهات فراوان رخ داده است، همچنین در پیدایش این دانش خطاهای بسیاری به وقوع پیوسته که روش تحقیق این علم را دچار لغزش ساخته و بسیاری از پژوهشگران را از آن گریزان کرده و مردم را در سودمندی این دانش به گمراهی کشانده است. از این رو لازم دانستیم که نخست مفهوم ادبیات تطبیقی را مشخص و به توضیح آن بپردازیم:

ادبیات تطبیقی دلالت بر مفهومی تاریخی دارد. موضوع تحقیق در این علم عبارت است از پژوهش در مورد تلاقی ادبیات در زبان‌های مختلف، یافتن پیوندهای پیچیده و متعدد ادب در گذشته و حال و به‌طور کلی ارائه نقشی که پیوندهای تاریخی در تأثیر و تأثر داشته‌اند، چه از جنبه‌های اصول فنی و انواع مکاتب ادبی و چه از دیدگاه جریان‌های فکری. (*الادب المقارن* ۹؛ ترجمه شیرازی ۳۲).

یگانه مرز و حد فاصل میان ادبیات زبانی است که یک اثر در آن پدید می‌آید. (۹؛ ۳۳) از تعریفی که برای ادبیات تطبیقی به دست دادیم، نتیجه می‌گیریم که برقرار کردن مقایسه ادبی میان نویسندگان و ادیبان جهان بدون وجود علایق و پیوندهای تاریخی میان ایشان از مقوله ادبیات تطبیقی خارج است؛ زیرا مقایسه در شرایطی امکان‌پذیر است که زمینه اثرپذیری و اثرگذاری فراهم باشد (۱۰؛ ۳۵)

از مطالب فوق استنباط می‌شود که مؤلف چارچوب نظری این رشته را براساس

اصول مکتب فرانسوی و با در نظر گرفتن اصل تفاوت زبانی و وجود ارتباط تاریخی بنیان نهاده است. پس از این مقدمه به مباحث اصلی کتاب، شامل دو بخش کلی نظری و کاربردی، پرداخته که مباحث و فصل‌های آن به شرح زیر است:

۱. بخش نظری: تاریخچه پیدایش ادبیات تطبیقی

مؤلف در این بخش تاریخچه پیدایش ادبیات تطبیقی را بررسی می‌کند که مباحث فصل‌های آن از این قرار است:

فصل اول تاریخچه پیدایش این علم را در جهان غرب بررسی می‌کند.
فصل دوم به مطالعه اوضاع ادبیات تطبیقی در دانشگاه‌های غربی و عربی در زمان زندگی غنیمی هلال می‌پردازد.

فصل سوم شرایط علمی پژوهشگر ادبیات تطبیقی را برمی‌شمرد.
فصل چهارم به عرصه‌های پژوهشی ادبیات تطبیقی می‌پردازد.

۲. بخش کاربردی: عرصه‌های پژوهش در ادبیات تطبیقی

فصل اول: جهان شمولی ادبیات و عوامل آن
فصل دوم: انواع ادبی مانند حماسه‌سرایی و نمایشنامه‌نویسی در ادبیات غرب و عرب
فصل سوم: مضمون‌های ادبی و تیپ‌های شخصیتی
فصل چهارم: تأثیر نویسندگان ملتی یا فرهنگی در ادبیات سایر ملل، همراه با مثال و نمونه

فصل پنجم: مصادر و منابع ادبی
فصل ششم: مکتب‌های ادبی از کلاسیسیم تا سمبولیسم
فصل هفتم: تصویر قومی در ادبیات ملل دیگر
کتاب با مبحث ادبیات تطبیقی و ادبیات عمومی به پایان می‌رسد.

مؤلف در بخش دوم کتاب به بررسی نمونه‌ها و مثال‌های تطبیقی براساس قواعد و اصولی که در بخش اول وضع کرده می‌پردازد. برخی از این موضوعات درباره رابطه ادبیات عربی با ادبیات شرقی، به‌خصوص ادبیات فارسی است که از میان آنها می‌توان به موضوعاتی از این قبیل اشاره کرد: داستان از زبان حیوانات، پیدایش آن در ادبیات

هندی، ترجمه آن به ادبیات قدیم فارسی؛ کلیله و دمنه و ترجمه ابن مقفع به زبان عربی، تأثیر کلیله و دمنه ابن مقفع در ادبیات فارسی، تأثیر کلیله و دمنه فارسی در ادبیات فرانسه؛ وقوف بر اطلال و دمن در ادبیات عربی و تأثیر در ادبیات فارسی؛ پیدایش هزار و یک‌شعب در ادبیات فارسی، تدوین آن در ادبیات عربی و تأثیر در ادبیات غربی؛ پیدایش مقامات در ادبیات عربی و تأثیر آن در ادبیات فارسی و اروپایی؛ رساله التوابع و الزوابع و رساله الغفران و ارتباط آن با کمدمی الهی دانت؛ احتمال اثرپذیری ابوالعلاء از ادبیات قدیم فارسی؛ قصه حی بن یقظان در ادبیات عربی و فارسی و تأثیر آنها در ادبیات اروپایی؛ مناظره در ادبیات فارسی پیش از اسلام و اثرپذیری ادبیات عربی از آن و تأثیر این فن در ادبیات فارسی پس از اسلام؛ عروض و قافیه و رابطه تاریخی ادبیات فارسی و عربی؛ تأثیر عروض و قافیه و موشحات عربی در شعر تروبادور فرانسوی و اسپانیایی؛ تأثیر داستان رستم و سهراب در اشعار ماتیو آرنولد؛ قصه یوسف و زلیخا در ادبیات فارسی و عربی؛ اثرپذیری عرب‌ها از ایرانیان در نگارش تاریخ؛ داستان لیلی و مجنون در ادبیات عربی و انتقال آن به ادبیات فارسی؛ اثرپذیری شاعران عربی در وصف مناظر برف از شاعران فارسی.

بخش مربوط به بررسی رابطه ادبیات عربی با ادبیات غربی به موضوعاتی می‌پردازد مانند حماسه‌سرایی در ادبیات اروپایی و تأثیر آن در ادبیات عربی، نمایشنامه‌نویسی در ادبیات اروپایی و عربی، پیدایش داستان در ادبیات اروپایی و تأثیر آن در ادبیات عربی، رساله الغفران و تأثیر آن در کمدمی الهی دانت، کلوپاترا و هیپاتیا در ادبیات فرانسوی، انگلیسی و عربی، شخصیت بخیل در ادبیات یونانی، لاتینی، فرانسوی و ایتالیایی، بجمالیون^۱ در ادبیات یونانی، آلمانی، انگلیسی، فرانسوی و عربی و شهرزاد در ادبیات اروپایی و عربی.

مؤلف برخی از این مثال‌ها را به تفصیل بررسی کرده است که از میان آنها می‌توان به موضوع داستان از زبان حیوانات در ادبیات عربی و جهان و تأثیر کلیله و دمنه در این عرصه، و تأثیر ادبیات عربی در قصه‌های شهبازی اروپایی در قرون وسطا اشاره کرد. برخی موضوعات از قبیل لیلی و مجنون در ادبیات عربی و فارسی، تأثیر داستان‌های رمانتیک

1. Pygmalion

غرب در ادبیات عربی، اثرپذیری قصیده معاصر عربی از مکتب‌های ادبی غربی را فقط مطرح کرده و بررسی آنها را به دیگران وا گذاشته است. البته برخی از آنها مانند موضوع «لیلی و مجنون» را در کتابی مستقل به همین نام بررسی کرده است.

نقد الادب المقارن

کتاب *الادب المقارن* دانشنامه بزرگی در زمینه ادبیات تطبیقی عربی است که علاوه بر طرح اصول نظری ادبیات تطبیقی محتوی نمونه‌هایی برای پژوهش‌های تطبیقی نیز هست که می‌تواند الهام‌بخش پژوهشگران بعدی باشد.

با آنکه کتاب *الادب المقارن* اولین کتاب اصولی در ادبیات تطبیقی عربی به‌شمار می‌رود و اکثر قریب به اتفاق کتاب‌هایی که پس از آن در ادبیات تطبیقی عربی تألیف شده است هر یک به‌نحوی از موضوعات، مطالب و محتوای این کتاب الهام گرفته‌اند اما خالی از نقص و کاستی نیست. به آراء چندتن از منتقدان در این زمینه اشاره می‌کنیم.

اولین موضوعی که هنگام مطالعه کتاب توجه خواننده را جلب می‌کند، پراکندگی مطالب و عدم چینش و نظم نیکوی مباحث و محتوای کتاب است. ساجدی به این موضوع اشاره کرده است:

محتوای کتاب نشان می‌دهد که مؤلف مطالب زیادی برای گفتن داشته ولی نتوانسته است با تسلط کافی آن مواد جمع‌آوری شده را با توجه به اهمیت تاریخی آنها مورد بحث قرار دهد. مضافاً کتاب‌های چندی که زمینه کار او را در برمی‌گرفت مورد استفاده قرار نگرفته‌اند. این تضاد در داشتن مواد وافر در باب چند مطلب شناخته شده از یک طرف و از طرف دیگر از قلم انداختن کتاب‌هایی که اساس کار نویسندگان متعلق به آن را دقیقاً مورد بررسی قرار داده است، بارزترین ضعف‌های این کتاب را تشکیل می‌دهد. (۱۴)

همچنین عبدالحمید ابراهیم در نقد این کتاب نوشته است:

کتاب *الادب المقارن* غنیمی هلال پس از آنکه مفهوم ادبیات تطبیقی در دانشگاه‌های فرانسه کامل شد، تألیف شده است و این کتاب بیش از آنکه تألیف باشد ترجمه به حساب می‌آید. مؤلف تنها به منابع خارجی استناد کرده و به نقل قول از مؤلفان

خارجی پرداخته است. با نگاهی کوتاه و گذرا به پانوشتها و فهرست منابع و اعلام به‌خوبی می‌توان دریافت که واقعیت این علم را از فرانسه و اروپا وارد ادبیات عرب کرده و در این نقل و انتقال نیز موفق بوده است. (۱۱)

البته باید اذعان کرد که غنیمی هلال اصول و نظریه‌های این علم را در فرانسه فراگرفته و پس از بازگشت به مصر به تدریس و تألیف کتاب در این رشته پرداخته است. از آنجایی که پیش از او کتابی اصولی و روشمند در این زمینه به زبان عربی تألیف نشده بود، طبیعی است که در نگارش کتاب خود ناگزیر از منابع غربی استفاده کرده باشد.

عبدالحمید ابراهیم همچنین می‌گوید:

غنیمی هلال در این کتاب فصلی با عنوان «تاریخ پیدایش ادبیات تطبیقی» دارد که در آن تاریخ پیدایش این علم را در اروپا به تفصیل از عصر یونان قدیم تا دوره معاصر، یعنی اواخر قرن بیستم، بررسی می‌کند و عوامل فرهنگی، اجتماعی و تاریخی را که در پیدایش این علم سهیم بوده‌اند برشمرده است. اما تاریخ پیدایش این علم را در کشورهای عربی بررسی نکرده است. (۱۱)

به نظر می‌رسد که انتقاد عبدالحمید ابراهیم از غنیمی هلال بجا باشد، زیرا شایسته می‌بود که غنیمی هلال در این بخش کتاب، هرچند مختصر، به فعالیت‌هایی که پیش از او در زمینه ادبیات تطبیقی عربی انجام شده بوده است بپردازد و به پیش‌کسوتان این رشته در جهان عرب ارجح بیشتری نهد.

کتاب *الادب المقارن غنیمی هلال* در سال ۱۳۷۳ توسط انتشارات امیرکبیر با ترجمه سید مرتضی آیت‌الله زاده شیرازی تحت عنوان *ادبیات تطبیقی، تاریخ و تحول، اثرپذیری و اثرگذاری فرهنگ و ادب اسلامی*، به زبان فارسی منتشر شده است.

خلیل پروینی

عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس

نعیمه پراندوجی

دانشجوی دکتری دانشگاه تربیت مدرس

منابع

- ابراهیم، عبدالحمید. *الادبالمقارن من منظور الادب العربی*. القاهرة: دارالاشروق، ۱۹۸۶.
- حسان، عبدالحکیم. «الادب المقارن بین المفهومین الفرنسی و الامریکی». *فصول*. جزء ۱، مجلد ۳، عدد ۳ (ابریل ۱۹۸۳): ۱۱-۱۷.
- ساجدی، طهمورث. *از ادبیات تطبیقی تا نقد ادبی*. تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۷.
- عوض، لوئیس. *عند ما تلتفت حولنا فلا نجدهم*. الاهرام، ۱۹۶۸.
- غَنیمی هلال، محمد. *الادبالمقارن*. ط ۵. بیروت: دارالعودة، ۱۹۹۹.
- . *ادبیات تطبیقی*. ترجمه مرتضی آیت‌الله‌زاده شیرازی. تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۳.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی